

AZ ELZETT-GYÁR TÖRTÉNETE

Az Elzett Fémipari Művek a magyarországi tömegcikkipari gyártás egyik nagyvállalata. Az alábbi 8 gyár tartozik irányítása alá:

Zár- és Lakatgyár
 Acél- és Fémáru Gyár
 Tűzoltókészülék Gyár
 Írószer Gyár
 Lemezárú Gyár
 Sodronyárú Gyár
 Az Elzett Flim Soproni Gyára
 Az Elzett Flim Sátoraljaújhelyi Gyára

Tanulmányunkban a régi Elzettel, vagyis a mai Zár- és Lakatgyár történetével fogunk foglalkozni. Ez a gyár adta a nagyvállalatnak az Elzett nevet, mely a gyáralapító László Zoltán nevének kezdő betűiből, illetve annak német kiejtéséből született. (L. Z. Elzett.) Az 1919-es alapítású gyár az elmúlt évtizedek alatt a világ egyik legjelentősebb zár- és lakatgyárává fejlődött. Termékeit az egész világon ismerik, keresik és becsülik.

*A gyár létrejötte, fejlődése
 a részvénytársaság megalakulásáig*

László Zoltán, aki a későbbi zár- és lakatgyár névadója lett, 1889-ben született. Kitanulta a lakatos szakmát, majd felszabadult segédként az akkori Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó Csehországba került s a Skoda-gyár pilseni üzemében lett művezető. Itt érte a monarchia összeomlása. Csehszlovákia megalakulása után nem maradt Pilsenben, hanem hazatért Magyarországra s Győrött telepedett meg. Sorsa további alakulásában, valamint a gyár létrejöttében igen nagy szerepe volt Kallós Ernőnek, akivel kettős sógorágban állott. A felesége Kallós lány volt, Kallós Ernő pedig László lányt vett feleségül. Kallós Ernő 1885-ben született. 1919-ben már a cipőasztá szakma elismert embere volt, s terpentin importőrként tevékenykedett. Ekkor már bizonyos pénzzel is rendelkezett, s a nincstelenül Magyarországra visszatérő sógorának új életpályája megindításához ő kölcsönzött tőkét. Kallós Ernő később az ország legtekintélyesebb cipőasztagyárosa lett, magyarországi tulajdonosa és részvényese a Schmotll és Kallós RT. cipőasztagyárnak.

László Zoltán fémárúgyára Győr.

Patentbeszámoló száma 26563.
Nyomtatva a Győr Városi Szabószakszövetség
Szigetvárosi "Elzett" Gyár.

Győr, 1925. január 27.
Árpad út 93-97.

Rimamurány-Salgóterjáni Vasútvég r. t. t.,

B u d a p e s t .

Hivatkozással folyó hó 15.-én igen tisztelt Becsmann igazgató urukkal folytatott személyes tárgyalásomra, a rend kedvéért van szerencsém megállapodásunkat azután is igazolni:

1/ Megállapodtunk abban, hogy a múltban feladott alapár és különböző méret, minőségi és mennyiségi feladatok helyett egységesen

100 kg. K 8900.-os árat

1. Elzett cégjelzés és védjegy egy 1925-ös üzleti levélen.

1919. április 8-án László Zoltán lakatos és műszerész iparos kérelmet nyújtott be a győri Tanácshoz. Engedélyt kért kisipar üzésére, és jogosultságát 10 db szolgálati bizonyítvánnyal, illetve segédlevéllel igazolta. 1919. április 22-én kapta meg az iparendélyt, s Győrött az Árpád út 93. sz. alatt megnyitotta műhelyét. 1919 őszén már néhány segédet alkalmazott, s elsősorban javítási munkákat vállalt. A műhely első önálló terméke egérfogó volt. Az egérfogókat s más ehhez hasonló jelentéktelen bazarárúkat László falusi vásárokon árusította.

Az első világháború befejeztéig a magyar bútoriparhoz szükséges bútorzárak elsősorban német területekről érkeztek Magyarországra. Az ilyen terméket részben a herzogenburgi Gebrüder Grundmann cég szállította Magyarországra, részben pedig a Rajna vidéki manufaktúrákból érkeztek. Az a mennyiség, melyet a soproni Gebrüder Lapp cég állított elő, az igényekhez képest igen kevés volt.

A monarchia összeomlása után új országhatárok keletkeztek, korábban nem létező behozatali és vámkorlátozások léptek életbe, s a magyar piacon hiánycikk lett a bútorzár.

Ekkor merült fel a gondolat, hogy László Zoltán műhelyében bútorzárakat kellene gyártani. Bátran mondhatjuk, hogy az Elzett-gyár ténylegesen és eszmeileg akkor született meg, amikor felmerült a bútorzár gyártásának gondolata.

Időközben a műhely felszerelése is szaporodott. Az első golyós prést követte a többi. A beruházásokhoz szükséges pénzt mindig Kallós Ernő adta.

1920. május 12-én László Zoltán két tanú jelenlétében a következő kötelezvényt írta alá:

— Elismerem, hogy minden gépi berendezés vásárlásához a szükséges összeget Kallós Ernő bocsájtotta rendelkezésemre. A műhelyben minden eszköz

2. A gyáralapító és névadó László Zoltán.

Kallós Ernő tulajdonát képezi. Erről azonban a nyilvánosságnak nem kell tudnia. Kallós Ernő úr tulajdonjogát mindenkivel szemben megóvom.¹

A bútorzárgyártás bevezetése megkövetelte, hogy az üzem az addigi kisipari kereteket áttörje, s felvegye a gyári jelleget. László Zoltán megvásárolt az Árpád úton két szomszédos telket, s műhelyeket, és raktárt építtetett. A városi cégbíróóság 1922. február 17-én jegyezte be az új gyárat. A megnevezés: László Zoltán Fém- és Tömegcikkáru Gyára, Győr, Árpád út 93—97. szám. A cég üzletköre: mindenféle fémáruk és fémtömegcikkek nagyban való gyártása és forgalomba hozatala.²

A gyár ekkor vette fel az Elzett nevet, és cégjelzésül egy karikát használt, melyben egy átlósan elhelyezett kulcs felett egy „L”, alatta pedig egy „Z” betű szerepelt.

1922 nyarán a gyár az — egérfogó kivételével — összes korábbi cikkének gyártását beszüntette, s kizárólag a bútorzárcákat és vasalásokat tartotta meg programjában.

László Zoltán gyár az első gyártmánykatalógust 1922. szeptember 22-én adta ki.³

Innen tudjuk, hogy a gyár termékei ekkor a következők voltak:

biztonsági és közönséges szekrény rugzár
beeresztő szekrényzár
biztonsági beeresztő szekrényzár
részegező szekrény- és fiókszár
éjjeliszekrény-csappantyú
golyós csappantyú
fordítóasztal csavar
ágyvasalás
egércsapda
lágýöntésű vaskulcsok bútorzárakhoz.

A termékek terjesztésére szerződésre lépett László Zoltán egy budapesti és egy debreceni ügynökséggel.

A lágýöntésű vaskulcsokat nem Győrött állították elő, hanem a Rajna menti velberti manufaktúráktól vásárolta a gyár. Ekkor épült ki az üzleti kapcsolat, mely egészen a második világháború végéig tartott, mikor is a szállítások elakadása miatt az Elzett megteremtette kooperációban a saját hazai kulcsgyártást.

1922 márciusáig 5100 db bútorzárát készített el a gyár s azokat 85 hazai vaskereskedő és asztalos vásárolta meg. 1922. április 4-én újabb titkos kötelezvényt írt alá László Zoltán. Az egyezség szövege a következő:

Megerősítem az 1920-as kötelezvényt. A forgalom értékének 5⁰/₀-át Kallós Ernő úrnak fizetem. A tőle felvett kölcsönök után mindig fele annyi kamatot fizetek, mint a hivatalos bankkamat. A vállalat kereskedelmi vezetését Kallós Ernőnek engedem át. Őt az üzleti könyvek állásáról mindig híven tájékoztatom. A kereskedelmi ágazat élére olyan személyt helyezek, aki Kallós Ernő bizalmát élvezí és az ő utasításainak megfelelően végzi munkáját.⁴

Az 1923. évi vasipari kiállításon a gyárat első díjjal és fővárosi díszoklevéllel tüntették ki.

1924-ben két új cikkel jelentkezett a gyár. Tervbe vették a ládazárak és beeresztő dobozzárak készítését. Ebben az évben kezdte meg a gyár exporttevékenységét. Az áru kivitel eleinte szűk keretek között mozgott. A forgalomnak mintegy 10—20⁰/₀-át tette ki. A későbbi évek során az export az összforgalom 70⁰/₀-ra emelkedett, s ez az arány a háborús éveket nem számítva állandósult. 1925. április 1-én a gyár kiadta első német nyelvű árukatalógusát, s a külföldi vevő ebből már arról is értesült, hogy az Elzett számlát nyitott a zürichi hitelbanknál.⁵

Az első öt év tapasztalata arról győzte meg a gyár vezetőit, hogy eredményesebb az áruelosztás, és könnyebb a szállítás irányítása, ha Budapesten központi raktárt és irodát rendeznek be. Gondos utánjárás után megfelelő helyet a Katona József utca 2/a szám alatt találtak.

1925—26-ban vezették be a lakatgyártást. Az első termékek ötszögletes automata lakatok voltak ugró kengyellel.⁶

A lakatgyártás meghonosítása mellett az 1926-os év azért is nevezetes a gyár életében, mert ekkor lépett a gyár szolgálatába Gans Antal, aki később a gyár műszaki igazgatója lett, s az ő irányítása alatt ment végbe a zár- és lakatgyártás nagyipari technológiájának kidolgozása. Sok új konstrukció létrehozása fűződik Gans Antal nevéhez, aki mintegy negyed századon át műszaki irányítója volt a gyárnak.

1926. júli. 22-én a kereskedelmi és iparkamara megengedte László Zoltánnak, hogy az „Elzett” nevet védjegyként használhassa.

A modern technológia bevezetését, és az olcsóbb gyártásra való törekvést legjobban az jelzi, hogy Gans Antal munkába állása kezdetén bevezette vaslemez helyett, a szalaganyagból való gyártást.

1927-ben beszereztek 2 db automata előtolós szalagfeldolgozó présgépet. A gépekhez a szerszámokat már az ő irányítása alatt készítették. 1928-ban vásároltak 3 db automatikus előtolású Tümler sajtoló gépet. Ezzel sajtolták a bútorzárakat, valamint az ötsarkos lakat palástját és fedőlapját.

Fennmaradt ebből az időből a legfontosabb gyártmányok árkalkulációja.⁷

Ebből megtudjuk, hogy acéllemez már akkor sem használt a gyár, hanem teljes mértékben hidegen hengerelt (acél) szalagacélokból dolgoztak. Aki figyelemmel kísérte a sajtó műszaki vonatkozású cikkeit tudja, hogy legtöbb nagy gyárunk még az 1950-es, 60-as években is idegenkedett a szalaganyagok használatától. Ennek természetesen az az oka, hogy a rajzváltozás, darabmódosítás esetén a méretre rendelt szalag felhasználhatatlanná és eladhatatlanná válik. Viszont a szalag alkalmazása olcsóbb és nincs, vagy csak egészen minimális a hulladék.

A szalagok széles körű alkalmazása esetén igen nagy technikai fegyelemre, előre kitervelt, pontos gyártási előírásokra van szükség. Ezeket az előfeltételeket teremtette meg Gans Antal, s ezzel is naggyá tette nevét az Elzettben.

1927-ben a termelés bruttó értéke 50 000 P körül mozgott. A havi eladás valamivel a termelési szint alatt volt. Bármelyik áruféleségből azonnal raktárról tudtak szállítani.

A forgalom 75%-a az országon belül bonyolódott le, 25%-ot pedig exportáltak. A havi követelés szintje 90 000 pengő körül mozgott, ami arra utal, hogy állandóan voltak adóssok.

Az üzemi kiadások, valamint a gyárfejlesztés költségeinek fedezésére László Zoltán 1927-ben újabb 159 953 pengő kölcsönt vett fel Kallós Ernőtől.

A Fővárosi Levéltár „Elzett iratanyagának” „adásvételi szerződés” iratkegyéből kiderül, hogy 1929. júli. 1-én László Zoltán már 322 640 pengővel tartozott Kallós Ernőnek, s tartozását nem tudta törleszteni. De nem is tudhatta. A tartozást nem adhatta meg, hiszen ez azt jelentette volna, hogy a teljes beruházott álló- és forgótőkét készpénzben kellett volna kifizetnie.

A gyár igazi tulajdonosa mindig Kallós Ernő volt. Ezt minden bennfentes tudta, csak László Zoltán nem akarta tudomásul venni. Csupán idő kérdése volt, hogy az igazi tulajdonos mikor és milyen formában lép színre, mikor veszi át a gyárat névleges tulajdonosától. Ez az idő 1929. júli. 1-én jött el, mikor is Kallós Ernő létrehozta az Elzett Vasáru gyár Részvénytársaságot, s mint az rt. elnöke lépett porondra.

A részvénytársaság megalakulása és a gazdasági válság éve

A gyár átvétele úgy ment végbe, hogy László Zoltán és neje megkérték Kallós Ernőt és feleségét, hogy rendezzék a vállalat anyagi ügyeit. Kallós azzal a feltétellel fogadta el az ajánlatot, hogy teljes intézkedési jogot kap. E jog átruházása után Kallós a vállalatot részvénytársasággá alakította át.⁸

A cég magyar neve Elzett Vasáru gyár Részvénytársaság lett, németül Elzett Einsenwarenfabrik Aktiengesellschaft. A társaság székhelye Budapest. A termelő részleg egy ideig még továbbra is Győrött maradt.

A társaság alaptőkéjét 150 000 P-ben határozták meg. Ez egyenként 1500 db 100 pengő névértékű bemutatóra oszlott. A részvénytársaság alakuló közgyűlése 1929. júli. elsején volt, a megalakulást júli. 13-án jelentették

be, s akkor kérték a cégbíróági jegyezést. A valóságban minden részvény a Kallós családé volt, de formailag 500 részvényt a vezető tisztviselők nevére írtak, egyre-egyre 10—100 db-ot.

1929. okt. 22-én a közgyűlés úgy döntött, hogy lehetővé teszi László Zoltánnak, hogy győri gyárát 20 000 P értékben a társaságba bevigye. László Zoltán ezért 200 db 100 pengős új kibocsátású részvényt kapott, így az alaptőke 150 000 P-ről 170 000-re emelkedett. Később László Zoltán részvényeit tartozása fejében átengedte Kallós Ernőnek.

Végeredményben az Elzett tehát családi részvénytársaság lett, s a részvények összességével Kallós Ernő rendelkezett. Tíz év elteltével így vette birtokba azt a gyárat, melyet az ő pénzével alapított László Zoltán, s a további beruházásokhoz minden pénzt ő adott az utolsó fillérig.

A vállalat budapesti székhelye az V. kerületben, a Véső u. 7. szám alatt volt. Ezen a helyen volt a Schmoll-pasztagyár (ma XIII. ker.). Az üzem ekkoriban 76 féle árucikket állított elő az alábbi féleségekből:

- ablakvasalások
- beeresztő zárok
- bevésőzárak
- biztonsági zárok
- csapospántok
- dobozzárak
- kulcsok
- lakatok
- ládazárak
- rászegező zárok
- rugzárak
- rugzárrudak
- ruhaszékrenyázárak
- szekrénycsappantyúk
- szekrénytolózárak
- üvegező szegek.

A részvénytársaság első zárójelentését Berger Mihály igazgató-főkönyvelő készítette, aki Kallós és Gans mellett a harmadik nagy egyénisége volt a gyárnak. Kiváló szervező volt, ő teremtette meg a gyár belső adminisztrációs rendjét, és ő irányította az igen széles körű külföldi üzleti hálózatot. Az első jelentés megállapította, hogy az esztendő a gazdasági válság jegyében folyt le. Magyarországon, de Európában is nagyon sok bútorgyár leállt, a bútorzárforgalom visszaesett. Ennek ellenére a gyár nem volt veszteséges, 745 P nyereséget mutattak ki.

A piac összeszűkülése, valamint a sok eladatlan árukészlet erőteljesen kiélezte a versenyt a konkurens gyárak között. Az osztrák Gebrüder Grundmann (G. G.) cég 1931-ben arra szánta el magát, hogy a magyar és jugoszláv piacon 30%-kal leszállítsa bútorzár árait. Mivel az Elzett és a G. G. között a legélesebb verseny éppen a magyar és a jugoszláv piacon volt, az Elzett is kénytelen volt áruit az önköltségi áron alul árusítani. Fokozta a versenyt a Soproni Vasárugyár is, amely úgy akart csapást mérni az Elzetre, hogy tekintélyes pénzösszeg felajánlásával ajánlatot tett Gans Antalnak, lépjen át az ő szolgálatukba. Gans ezt visszautasította.

Érdekesen befolyásolta a gyár fejlődését az a körülmény, hogy Kallós Ernő nemcsak az Elzettnek, hanem a Schmoll és Kallos Rt. cipőpasztagyárának is fő-részvényese és majdnem egészen tulajdonosa volt. A pasztagyárat nem érintette olyan súlyosan a válság, mint a vasipari üzemeket, ott továbbra is tekintélyes értéktöbblet halmozódott fel, s Kallós arra a merész lépésre szánta el magát, hogy a pasztagyárból származó tetemes profitot az Elzettbe fektesse. Másutt

leépítésbe kezdtek, Kallós pedig beruházott. Hosszú távon az idő őt igazolta, de a pillanatnyi bajok nem oldódtak meg.

Az üzemfejlesztés kétirányú volt. Kallós úgy döntött, hogy a cipőaszták bádogdobozait, valamint a doboznyitókat ezentúl az Elzettben gyárttatja. Ezzel kapcsolatosan a részvények számát a duplájára emelték, s a Schmoll-gyár 170 000 pengőig érdekeltséget vállalt az Elzettnél. Természetesen az új részvényeket is Kallós birtokolta. A vállalat részvénytőkéje így 340 000 pengőre emelkedett. A gyárfejlesztés során a második nagy lépés a lakatgyártás körének kibővítése lett. Elhatározták pánccellakatok készítésének bevezetését. Az ezzel kapcsolatos beruházások összege 129 053 pengőre emelkedett. Az új beruházások emelték a gyár exportképességét. A szükséges gépeket viszonylag alacsonyabb árakon lehetett beszerezni, hiszen a válság ideje alatt a szerszámgépiparban is nyomott árak voltak. A fellendülés új időszakában pedig felújított modern gépparkjával jelentkezett a piacon az Elzett s előnyt szerezhetett magának versenytársaival szemben. Ez az idő azonban még messze volt. A vállalat működéséről 1933 decemberében kiadott belső bizalmas jelentés még eléggé sötétnek festette a jelent, s nem túl biztatónak a jövőt.⁹

A kétségbeejtő gazdasági helyzet ellenére tovább folytak a beruházások a Schmoll-gyárból származó haszonból. Gépeket szereztek be az épületzárak gyártásához, felkészültek a Cató, Caró és Tuto lakatok gyártására is.

A fővárosba költözés és cylinderzárgyártás bevezetése

1934-ben és 1935-ben már némi javulást mutatott a gyár forgalma. Nőtt a foglalkoztatottság is. 1934-ben már 6762 P volt a nyereség. Ez a forgalomhoz képest még jelentéktelen volt, s tartalékalap növelésére fordították.

1935-ben elhatározták, hogy Budapestre helyezik a gyártást. Az eladást intéző részleg, a központi iroda, eddig is a fővárosban volt.

1935. dec. 6-án az Elzett Vasárgyár Rt. 93 000 pengőért megvásárolta a Kaszab-féle Csavar- és Vasárgyár Rt. 1927. sz. telekkönyvi betétben bejegyzett gyártelepét a rajta levő összes gyár- és lakóépületekkel együtt.

A telek Angyalföldön — akkor VI. ma XIII. ker. — Bence, Máglya és Madarász utcák által határolt területen feküdt.

Kiterjedése 1817,40 négyszögöl volt. A gyártelep magvát ma is ez a terület képezi, de az évek során többször sikerült megszerezni kisebb szomszédos területeket. Az utóbbi években a gyár birtokába került a Váci úti szakasz is.

1936. január 2-án megkezdődtek az átalakítási munkák, s ezt követően a költözködés.

A gyár átköltöztetése 272 000 pengőbe került. A költségek fedezésére 2720 db 100 pengő névértékű kötvényt bocsátottak ki. Ezzel a részvénytőke 612 000 P-re emelkedett. Az új részvényeket Kallós Ernő vásárolta meg. A cipőasztagyártásból eredő profitot újból az Elzettbe fektette.

1935- és 1936-ban egyenletesen emelkedett a vállalat nyeresége, azonban osztalék fizetésére még nem kerülhetett sor. Hosszú évek óta 1936-ban látunk először bizakodó hangú jelentést az esztendei eredményekről. „Nőtt a foglalkoztatottság, emelkedett a belső fogyasztás, tetemesen nőtt a kivitel.” A mérlegszámla végösszege meghaladta a milliót, 1 148 962 P-re emelkedett. 1936. december 31-én az árukészlet értéke 263 966 P-t tett ki, az adósok 310 747 P-vel tartoztak. A társaság tulajdonában levő ingatlan 246 077 P-t ért, a gyári berendezést 318 139 P-re értékelték.

3. Egyszerű lakatlevágó automata gépcsoport, 1938.

A költözködéssel egyidőben beszerzett a gyár egy 200 tonnás könyöksajtoló gépet, 2 köszörűgépet, és üzembe állítottak egy villamos edzőkemencét. Budapesten erőteljesen folytatták a gyártmányfejlesztést is. Megindultak az előkészületek a Cató- és Tutó-lakatok gyártására is. Ezeket 1936-ban már nagy mennyiségben gyártották. A ma is forgalomban levő lakatok közül ezek mellett megkezdődött a Rotó és Ovó biztonsági lakatok tömeggyártása is. A Tutó-családból kifejlesztettek egy-egy biztonsági kerékpárlakat és motorkerékpár-lakat fajtát is.

A Cató automata lakat beépített biztosító ellenlemezzel készült. Nikkelezett oldaltugró kengyele volt, rezezték a dióját és járt hozzá 2 db lapos nikkelezett kulcs.

A Rotó-lakat húzott, szegecs nélküli, egybepréselt kerek házzal jelent meg. Ugrókengyellel és 6 db ütközőtárcsával szerelték. Az Ovó biztonsági lakat szegecs nélküli, tömör, ovális idomacélházzal készült. Bronz biztonsági csapokkal és nikkelezett edzett acélkengyellel látták el. Réz diója és 28 db ütköző tárcsája volt.

A Tutó biztonsági lakat húzott, szegecs nélküli egybepréselt házba épült. A házat jégvirággal feketére vagy szürkére lakkolták. Nikkelezett ugrókengyellel látták el. 7 db kettős oldalú elzáróval került forgalomba. A kulcsot a lakatból sem nyitott, sem mellézárt állapotban nem lehetett kivenni.

A fekete jégvirágos kivitel mellett fényesen horganyzott, rozsdálló kivitelben is készítettek Tutó-lakatokat, Az ilyen termék rendkívül tetszetős, ezüstszínű, fényes felülettel rendelkezett. A Tutó-lakat ma is egyike a világpiac legkeresettebb zárfeleségeinek. Az 1937-ben kibocsátott árjegyzékek a következő cikkek gyártásáról számoltak be:

4. Az első budapesti épület.

rászegező szekrény- és fiókszárak
 biztonsági rászegező szekrény- és fiókszárak
 rászegező ládazárak
 tealádazárak, biztonsági tealádazárak
 ruhaszekrényzárak
 beeresztő szekrény- és fiókszárak
 keskeny bevéső szekrény- és fiókszárak (biztonsági kivitelben is)
 bevéső szekrény tolóajtózárak
 íróasztal-, levélszekrény-, óraszekrény- és dobozzárak
 beeresztő és rácsavaró kivitelben is
 bútorcsappantyúk, ütőköők, csapospántok, zárólemezek, kitámasztók,
 polctartók, fiókcsúsztatók, kulcskarikák.

Először jelentek meg a katalógusban az épületvasalások: ablakcsappantyúk, ablaknyelvek, ablakszegletvasak, redőnylapok, üvegezőszegek. Szerepelnek a katalógusban lakatok, biztonsági lakatreteszek és kulcsok.¹⁰

1937-ben a gyár egyik német nyelvű katalógusa igen fontos hírről számolt be. A Michel Markt & Co. Zürich cég által kiadott Elzett-katalógus 41. oldalán először jelenik meg a cylinder szó: „TUTTIUS CYLINDER Vorhangschlösser.”¹¹

Igen jelentős esemény ez a gyár történetében. 1937-ben kezdődött az Elzett cylinderzárak gyártása.

De mi is az a cylinder, amit rossz magyarsággal hengerzárnak is mondanak?

A cylinder vagy hengerzárak, a csapos elzárók rendszerén alapszanak. A zárgyártástechnika mai állása szerint a cylinderzárak a legtökéletesebb biztonságot nyújtják. A cylinder három fő részből áll: a *köpeny*, a köpenyben elhelyezett *forgó henger*, és a *biztonsági csaprendszer*. Ez elzáró csapokból, ellencsapokból és rugókból áll. Zárt állapotban, az ellencsapok mindegyikének egyik vége a köpenyben, másik vége a hengerben helyezkedik el, így ez utóbbi nem foroghat. Ez az állapot akkor is megmarad, ha a zárat nem a saját kulcsával kíséreljük meg kinyitni. Ha azonban a hengerbe a cylinder saját kulcsát tesszük, s azt elfordítjuk, akkor az elzárócsapok és ellencsapok egy vonalba kerülnek a köpeny és a henger érintkezési felületével, a henger a köpenyben elfordul, a zár kinyílik.

Ez a szerkezet egyaránt alkalmazható épületzárakhoz, bútorzárakhoz, lakatokhoz, valamint egyéb különleges nyílászáró szerkezetekhez is. A Zsiguli szovjet személygépkocsi ajtózárai is Elzett cylinderzárak.

A cylinder betétanyaga többnyire sárgaréz, a kulcs pedig kiváló kopásállósággal rendelkező alpakka. A záróbetét konstrukciója teszi lehetővé a nagyszámú variációk alkalmazását. A legerjedtebb típusoknál, 5 biztonsági csapnak, 6 különböző méretével 7776 változat érhető el. A matematikailag lehetséges variációk igen nagy száma igazolja, a cylinderzárak valóban a lehető legnagyobb biztonságot nyújtják. A cylinderzár alapelve a népi zárgyártás már évszázadokkal előbb rájött. Néprajzi múzeumunkban gyakorta mutatnak be ún. gerenda-zárakat, melyeknek kézzel faragott hengere és csaprendszere a modern cylinderzár előfutára.

Az Elzett 1937-ben egyszerre kezdte meg a bútor-, épület- és lakatcylinderzárak gyártását. A piacon elsőnek a C23/a biztonsági beeresztő cylinder szekrény- és fiókrák jelent meg. A lakatok közül az első cylinderes kivitelű a TUTIUS volt. Háza mind a mai napig tömör idomacélból készül, a cylindere sárgaréz 5 pár bronzrugóval, és nikkelbronz csapos elzárókkal. Kengyele kadmiumozott. 1937—38-ra kialakult az Elzett-gyár teljes profilja. A korábbi bútorzár- és lakatgyártáshoz csatlakozott az épületzár- és vasalásgyártás is. Sor került a cylinderek bevezetésére, ezeket a zár- és lakatgyártás minden hagyományos területén alkalmazza az Elzett. Húsz év fejlődése sem kellett hozzá, s előttünk áll Magyarország egyetlen zár- és lakatgyára, mely világviszonylatban is igen számottevő. Egyesíti magában a zár- és lakatgyártás 3 nagy ágazatát, s igen fejlett nagyipari technológiával rendelkezik.

Hazánkban a zár- és lakatgyártásnak igen komoly előzményei voltak. Ennek történetét Edvi Illés Aladár foglalta össze „Vasművesség” című könyvében. Tömegszerűen azonban az Elzett gyártott Magyarországon elsőnek zárat, lakatokat és kulcsokat, s gyártását az első perctől kezdve, a korábbi magyar hagyományok szellemében igyekezett folytatni. A céh és kisipari gyártás termékei nagy mennyiségben a Nemzeti Múzeumban tekinthetők meg, a korai és későbbi Elzett-termékek teljes sorozata pedig a Kiscelli Múzeum ipari gyűjteményében.

1938. szeptember 9-én az Elzett — reklám- és propagandacélra kitűnően felhasználható — eredményt ért el. A Biztosító Társaságok Egyezményes Irodája az Elzett cylinderzárakat felvette azon záruk jegyzékébe, melyeknek megfelelő alkalmazása esetén a díjszabásokban előírt engedmény megadható. „FONTOS! 5000 pengőn felüli biztosítások alapidíjtételéből a magyarországi biztosító társaságok 20⁰/₀ DÍJENGEDMÉNYT nyújtanak, ha a lakás összes, bárhova kivezető ajtainak záraiba »Elzett« 750, vagy 751 számú záróbetét vagy cylinder van beszerelve.”

Az Elzett első igazán sikeres éve az 1938-ik esztendő volt. A második világháborút megelőzően ez az év volt az, amikor még szabadon lehetett exportálni. A gyár élt is ezzel a lehetőséggel. Néhány sor a közgyűlési beszámolóból: Élénk exporttevékenységet folytattunk. Áruinkat egyaránt szállítottuk északi, déli, keleti, nyugati országokba. Piacunkat mindenütt növeltük. Kivitelünk van a szomszédos országokba, Svájcba, Franciaországba, Angliába, a Skandináv-országokba és a tengeren túlra. Az év nyeresége 58 527,13 P volt.

A nyereség felosztása:

Osztalék részvényenként 6 pengő	36 720,— P
tartalékalap-gyarapítás	15 000,— P
igazgatósági tagok tiszteletdíja, á 1000 P	5 000,— P
felügyelő bizottsági tagok tiszteletdíja á 600 P	1 800,— P
következő évi nyereségalapra	7,13 P

A részvénytársaság létrejötte óta ez volt az első osztalékfizetés. A mérleg-számla végösszege 1 552 655,99 P volt, ez így oszlott meg:

P	
részvénytőke	612 000,—
hitelezők	644 149,21
értékcsökkentési tartalék	177 979,65
nyereség	58 527,13
összesen	1 552 655,99

1939. május 24-én igazgatósági ülés volt. Gans Antalt, aki már 13 éve működött a vállalatnál, műszaki igazgatónak nevezték ki. Ő valóban nagy érdemeket szerzett a műszaki vezetésben. Irányította a pesti telep berendezését, új technológiai eljárásokat dolgozott ki, részt vett az új típusok kidolgozásában.¹²

Az ő kinevezése mindenképpen indokolt. Azonban az igazgatói ülés nem sorolható fel minden eredményt, amit Gansnak köszönhetett a gyár. Az ő érdeme volt a mélyhúzás technológiájának kialakítása a zár- és lakatgyártásra. A hidegsajtolás technológiáját is ő dolgozta ki a zár- és lakatgyártás szükségleteinek megfelelően. Számottevő újítása volt a reszelőgépek alkalmazása a szerszámgyártásban.

1939-ben az épületzár és épületvasalás területén gazdagította termékei listáját a gyár. Összmenyiségben az export is növekedett az előző évhez képest, de a szeptemberben kirobbant világégés akadályokat gördített a további külföldi tevékenység elé, bár Magyarország csak 1941-ben lett tényleges hadviselő fél. A megnövekedett export miatt a cég nevét bejegyezték az eddigi magyaron és németen kívül spanyolul, olaszul, angolul, franciául, portugálul, románul és szerv-horvát nyelven. Főleg a dél-amerikai kivitel növekedett. A vállalat nyeresége 113 634 P volt. Az igazgatóság létszáma is növekedett ebben az évben. 1940-ben elvesztette a gyár a tengeren túli piacait. Nyugat- és Észak-Európa hadszíntérré változott, megszűnt a tengeri hajózás biztonsága. Ennek ellenére összmenyiségében az export még nem csökkent, s a belföldi forgalom is növekedett. Az 1940-ik évi nyereség 191 297 pengőt tett ki, s részvényenként már 20 P osztalékot fizettek.

1941 májusában az Elzett újabb ingatlant vásárolt. A Rossemann és Kühnemann—Epp és Fekete—Harmata Egyesült Gépgyárak és Csömű Rt-től megvásároltak 128 040 P-ért 1067 négyszögöl ingatlant a rajta levő épületekkel együtt. Itt építették fel az üzemi kultúrházat és ebédlőt.

1941-ben Magyarország is belépett a hadviselő államok sorába.

Az új körülmények jelentős hatással voltak az Elzett életére is. Korábban nem ismert anyagellátási nehézségek keletkeztek, 1941-ben 14 400 q hidegen hengerelt szalagacél kiutalást kapott a gyár, 1942-ben ezt 13 200 q-ra csökkentették. 1944-re a kiutalás mennyisége már 2000 q-ra csökkent. Végül a gyár mindig megszerezte a szükséges mennyiséget. Azonban ez állandó közelharcot kívánt az Anyaghivatallal és az Iparügyi Minisztériummal. A háború első évétől kezdve módosuláson ment át az exporttevékenység is. 1941-től állandósult az a gyakorlat, hogy a gyár árut szállított ki, s ellenértékképpen a nemzetgazdaság nyersanyagot kapott. A pengő árat ezután a bonyolító bank utalta az Elzett számlájára. Az első ilyen ügylet 1941. január 28-án jött létre. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank titkársága a következő ajánlatot tette: Török kereskedelmi szervek megbízásából a török ETI Bank, mely a török állami bányák birtokosa,

rövid határidejű szállítást kér zárakra és lakatokra. Ellenértékként a törökök hajlandóak bőr és réz nyersanyagot szállítani Magyarországnak.¹³

1941. május 16-án részvénytársasági közgyűlést tartottak. Itt a következő határozat született: „Rövid határidőn belül kultúrházat épít a gyár. Dolgozóink részére a jövőben ételt biztosítunk. Önköltségi áron aluli csekély térítés ellenében ebédet adunk minden munkásnak és tisztviselőnek. Tisztviselői és munkásjóléti alapot létesítünk 200 000 pengővel. A jövőben alkalmazottainknak rendszeresen adunk házassági, betegségi, szülési, baleseti és temetkezési segélyt.

A háború következtében az exporttevékenység területileg is leszűkült. 1942-ben a következő ügynökségek foglalkoztak az Elzett-árak terjesztésével:

Stockholm (1 ügynökség), Istambul (1), Zürich (1), Brüsszel (1), Zágráb (1), Szófia (2), Amszterdam (1), Budapest (4).

A budapesti 4 ügynökség ellátta a fővárosi és vidéki terjesztést. 1942-ben 267 670 P ügynökségi jutalékot fizetett ki a gyár.

Belföldi jutalék 78 802 P, külföldi ügynökségek jutaléka 188 867 P.

A vállalat 1942. évi összes termelése a katonai munkák nélkül 1 121 767 kg volt. A készáruraktár csökkenése 42 157 kg. Vagyis az összes eladás 1 163 924 kg volt.

Az összes forgalom a katonai munkák nélkül 6 996 570 P. Ebből export 3 693 729 P, a külföldi értékesítés 3 302 841 P. Az export súlya 460 766 kg, a belföldi eladás súlya 703 158 kg. A belföldi áru eladási ára 4,70 P/kg volt, egy kg exportáru eladási ára 8,02. A számok is mutatják, hogy az Elzett-export nagyon gazdaságos volt. Szorgalmazta is az állam, hogy az exportot olyan államokba kell fokozni, ahonnan nemes valutát vagy a nemzetgazdaságnak szükséges nyersanyagokat, ill. gépeket lehet kapni.

A vállalat korszerűsítése ebben az esztendőben is tovább folyt. A Max Uulendorff berlini cégtől UDO edzőkemencéket vásárolt a gyár. 1942 októberében a hadaügyi tárca véleményt kért a Kereskedelmi Banktól mely a gyár anyagi ügyeit intézte a vállalatról. A Bank jelentése:

Az Elzett ingatlanai és berendezései a vállalat céljainak legmegfelelőbbben megépített építmények, és a legcélszerűbb, legmodernebb és legértékesebb gépek. Minden további beruházás nélkül a legkorszerűbb gyártásra képes.¹⁴

Az 1943-as forgalmi kimutatás sok érdekes dolgot tükröz:

katonai gyártás	586 486,71 P
repülőterek, laktanyák ellátása zárakkal, vasalásokkal	116 859,56 P
zárak és vasalások az ONCSA (országos Nép- és Családvédelmi Alap) által épített családi házakhoz	92 563,24 P
Export zár, lakat, kulcs, vasalás	3 621 649,83 P
polgári forgalom (belföld)	3 466 480,— P
	<hr/>
	7 884 039,34 P

A hadianyag-szállítások hosszas előkészület után 1943 októberében indultak meg erőteljesebben. A nagy honvédelmi megbízások miatt az igazgatóság elhatározta a gyár további kibővítését. Új üzemeket, új gyártási ágakat kellett bevezetni. Újabb edző- és bondírozó műhelyt állítottak üzembe. Bővítették a készáruraktárt. A Bencze és Máglya utcai fronton emeletet húztak a korábbi földszintes épületekre. Újabb gépeket és gépi berendezéseket is munkába állítottak: 2 db hidraulikus síkcsiszoló gépet (géppuskaheveder gyártásához), egy db újabb DER 32 típ. revolverautomatát, 2 db újabb AE 10 típ. csavar és csap automatát.

A honvédelmi beruházások befejezése után a gyár géppállománya így alakult:

automata és közönséges excenterprés	51 db
revolveresztergapad, forgácsológépek, csavar és csap automaták	14 db
leszúrópad	7 db
fúró és marógépek	33 db
rugógyártó automata	9 db
üregelőgép	1 db
daraboló körfűrész	1 db
menetnyomó és körülhíró gép	11 db
könyökprés	1 db

A gyártás összetételében a háború 1944-ben okozta a legfeltűnőbb torzulást. Az év első harmadának forgalma:

hadianyaggyártás	1 804 309,48 pengő
repülőgépek, laktanyák felszerelése	65 746,28 „
export	831 824,38 „
belföldi polgári gyártás	952 092,99 „
összesen:	3 653 973,13 pengő

A békeidők hagyományos 70⁰/₀-os exportja visszaesett 22⁰/₀-ra. 1944 márciusában az Elzett a következő utasítást kapta az anyaghivataltól: „Igen nagy súlyt kell helyezni a nemes deviza ellenében való exportra. Svájcot és Svédországot minden más területtel szemben előnyben kell részesíteni. Szorgalmazni kell továbbá a vasérc- és a textilipar foglalkoztatása érdekében a műrost ellenében való exportot.”

Azáltal, hogy az Elzett évente csak polgári gyártáshoz 440 tonna szalagacélt használt fel, az ország legnagyobb fogyasztója volt, így döntő módon befolyásolta a Salgótarján—Rima hengermű fejlődését, s gazdagította a magyar szalagacél-választékot. A magyar szabványok kidolgozásánál (MOSz) elsősorban az Elzett-igényeket vették figyelembe. 1944 márciusában az Anyaghivatal szabályozta a kiutalt nyersanyagok felhasználási sorrendjét: katonai megrendelések, országos nép- és családvédelem (ONCsA), export, polgári szükségletek kielégítése.

1944 végére a gyár szinte teljes mértékben hadiüzemmé vált. Új nevet is vettek föl: „Elzett Vasárgyár R. T. Hadianyaggyár, Lakat- és Zárgyár.”

A kulcsgyártás hazai bevezetése

Lágyöntésű kulcsokat az Elzett saját üzemén belül nem gyártott, hanem azt németországi megrendelésekkel biztosította. A temper öntésű kulcsokat a „Vereinigte Schlüsselfabriken A. G. Solinger-Wald szállította.

1941-ben még kapott az Elzett 1040 kg egyes kulcsszállítmányt, és az összes megrendelt TUTO lakatkulcsokat. Megrendelte a gyár 1942—43. évi szükségletét is, de a szállítások lassan elapadtak, a német hadigépezet a kulcsokra fenntartott kapacitást igénybe vette. Így kényszerült a gyárvezetőség arra, hogy megszervezze a hazai kulcsgyártást. Hazánkban csak a Soproni Zárgyár készített kulcsokat, azonban ez az Elzettnek az épületvasalások terén konkurens vállalata volt, így fel sem merülhetett az a gondolat, hogy az Elzett kulcsszükségletét Sopronból szerezze be.

Hosszas tárgyalások után a Budapest—Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntő R. T.-ben találták meg azt a partnert, mely alkalmasnak látszott a szükséges kulcsok előállításához. A szerződés 1942. szept. 5-én jött létre.¹⁵

A kulcsgyártás bevezetéséhez Kallósnak sikerült egy kitűnő szakembert szerződtetnie Ohren Alfonz személyében, aki korábban a Soproni Öntöde igazgatója is volt. Ohren Salgótarjánba költözött, ott megszervezte és irányította a kulcsgyártást. Salgótarján nyerskulcsokat szállított, a megmunkálás Pesten történt (ma is így van). Erre a célra az alábbi új gépeket állították munkába:

- 3 db kulcstalpmaró és fúró automata
- 5 db kulcslépcsőzet-marógép
- 2 db kulcstoll-lépcsőzet marógép

A fajúldozó és a fasiszta terror elleni védekezés

Az a tény, hogy a náci Németország befolyására Magyarországi is ún. zsidó törvényeket hozott, érintette az Elzett-gyárat is. A Kallós család zsidó származású volt, és az alkalmazottak, munkásaik között is sokan voltak, akiket munkaszolgálatra hívtak be. A behívottak közül többen soha nem is tértek vissza. Kallós a kényszerhelyzetnek megfelelően igyekezett okos intézkedésekkel biztosítani a gyár jövőjét.

Nem várta meg, hogy felülről nevezzenek ki a gyár élére hétpróbás fasisztákat, hanem 1939. febr. 3-án maga bővítette ki az igazgatóságot. Abba olyan új személyeket vont be, akik humánus gondolkodásúak voltak, nem értettek egyet az ország fasizálódásával, de ugyanakkor tárgyalóképesek voltak a kormányserveknél. Az új igazgatósági tagok között a legjelentősebbek nagybaconi Nagy Béla, ny. m. kir. tábornok és Heinrich József vasnagykereskedő voltak. Gans Antal is bevonták az igazgatósági munkába.

Annak ellenére, hogy sok alkalmazottal együtt a tulajdonos két fiát is többször behívták munkaszázadba, Kallós a német megszállásig irányítani tudta a gyárat.

Új helyzet állott elő 1944. márc. 19-én. Kallós Ernőt a Gestapo még márciusban letartóztatta. Ezután az elnöki teendőket Heinrich József látta el, Gans Antal pedig ügyvezető igazgató lett. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy a gyár új vezetői emberségesen látták el teendőiket a nehéz időkben, és saját biztonságuk kockázatásával is igyekeztek segítséget nyújtani az üldözötteknek. A Fővárosi Levéltár birtokába került néhány, az Elzett életével foglalkozó nyilaskeresztes párti bizalmas jelentés. Az egyikben ezt olvashatjuk:

„Az Elzett-gyárban a zsidó törvényeket nem hajtották végre. Gans Antal közönséges zsidó bérenc, aki minden befolyását latba veti a zsidók érdekében. Bizalmas értesülésünk van arról, hogy legutóbb Németországba is azért utazott, hogy német összeköttetései révén kiszabadítsa a német internálásban lévő Kallós Ernőt. Gans Antal 100%-os zsidó bérenc voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy zsidóknak igazolásokat ad ki, hogy munkaerejük nélkülözhetetlen a hadi termelés érdekében. Ilyen igazolásokat német tiszt urakkal is aláírat, így azokat a magyar hatóságok kénytelenek felmenteni a munkaszolgálat alól. A gyárban zsidó férfiakat és nőket rejteget, a zsidóházba való költöztetés elől.”

Gans Antal állandó listákkal ostromolta az Iparügyi Minisztériumot, hogy járjon el a Honvédelmi Tárcánál, a hadi termelés érdekében nélkülözhetetlen „zsidó személyek” mentesítése érdekében. A vállalati nyilas ügynöknek az a „vádja”, hogy a gyár területén zsidókat rejtegetnek megfelelő a valóságnak. Eddigi tudomásunk szerint a nyilas rémuralom utolsó időszakában két értelmiségi, hat férfi munkás, hat munkásnő — halálra keresett üldözött — talált

menedéket a gyárban. Az üldözöttek megmentésére irányuló törekvés felelősségét Heinrich József és Gans Antal vették a vállukra. Hazánk felszabadulása után Kallós Ernő jegyzőkönyvben ismerte el és méltatta érdemüket.

Az összeomlás előtti hetekben sorra érkeztek a parancsok és utasítások a gyár megbénítására. Ezeket a gyárban elszabotálták. A hadműveletek ideje alatt a gyár csak egészen jelentéktelen belövéseket szenvedett, így az szinte teljesen épen és sértetlenül érte meg a felszabadulást.

A hadiüzem Elzett a II. világháború idején

Joggal felvetődik a kérdés, hogyan lehetett hadiüzem egy olyan gyár, amely jellegzetesen polgári szükségletekre termelt. Ne feledjük, hogy az Elzett az ország legmodernebb automata gépekkel felszerelt sajtoló üzemével rendelkezett. A gépek zömét import útnán szerezte be a gyár, s azok fényképeit a Honvédelmi Tárcsa lerakta. A Honvédelmi és az Iparügyi Minisztérium az Elzettet még 1938-ban felvette a hadiüzemek listájára.

Az első katonai megrendelést 1938-ban kapta a gyár. Előbb 36-os mintájú kézigránátot készítettek, majd 1942-ben áttértek a 42-es mintájúak gyártására. A háború utolsó szakaszában megkezdődött a puskacsőre húzható puskagránátok készítése. A kézigránátgyártás szerszámgepeit részben a Salgótarjáni Gépgyár, részben maga az Elzett állította elő. A szalagból való gyártás elvét a gránátoknál is fenntartották, s a legfontosabb méretek a $0,5 \times 136$ és a $0,5 \times 140$ -es vöröskereszt, mélyhúzó acélszalagok lettek. Ezt az anyagot is a Salgótarjáni Vasmű R. T. készítette.

A kézigránátgyártásnál sokkal nagyobb volumenű volt a széteső géppuska hevedertagok gyártása. E munka révén az Elzett is bedolgozója lett az ún. Messerschmidt-programnak. E munkában 27 hazai nagyüzem vett részt, német gyárakkal kooperáltak, s a széles kooperáció eredményeként készültek a Messerschmidt hadirepülőgépek. E munkából az Elzetre a géppuska hevedertagok gyártása jutott. Az e munkában részt vevő gyárak különleges kedvezményeket élveztek, de különleges felelősség is terhelte őket. Még újoncaikat is visszatarthatták a behívástól, s el kellett készíteniük a *nélkülözhetetlen és mással nem pótolható személyek* névsorát.

Az 1944-es tervben már 8 100 000 pengő értékben szerepeltek gránátok és hevedertagok. 1944 őszén, amikor már csak hadicélra termelt a gyár, napi 200 000 db hevedertagot készítettek.

Ebben az időben a gyárban már német műszaki átvevők is ügködtek. Ezek az Elzett munkájával meg voltak elégedve. Szabotázs a gyártás ideje alatt nem fordult elő. Az utókornak hangzatosabb lenne, ha szabotázsokról és fegyveres ellenállásról lehetne beszélni. Ilyen nem volt. De mert a német megszállóknak az volt az elsődleges céljuk, hogy a termelés menjen, nem ellenőrizték a felmentettek listáját. A nyilasok feljelentései ellenére sem voltak hajlandók leváltani Ganst, aki német származása miatt tökéletesen beszélte a nyelvüket is. Gans a számára adódott lehetőségeket arra használta fel, hogy üldözötteket bujtatott és rejtegetett a gyár területén. Ezeket a nyilas csöcselék sem tudta elhurcolni, mert a hadiüzemnek katonai őrsége is volt. A felszabadulás után az Elzettben történeteket hivatalosan nem minősítették ellenállásnak. Gans és Heinrich állami elismerésben nem részesült. Igaz, a hadigyártás irányításáért zaklatásban sem volt részük. Üldözötteket mentő tevékenységüket, csak igazgatósági jegyzőkönyv örökítette meg, Kallós kezdeményezésére.

1944 november 7-én az alábbi nyersanyagok, polgári és katonai gyártmányok voltak a gyár területén:

katonai	polgári	
5 tonna	300 tonna	készáru
60 tonna	200 tonna	félkészáru
272 tonna	750 tonna	nyersanyag
350 tonna	230 tonna	berendezés

A katonai készáru azért volt viszonylag kevés, mert azt azonnal elszállították. A nagy polgári készárúkészlet viszont lehetővé tette, hogy az Elzett a felszabadulás után azonnal megjelenhessen a piacon.

*A gyár felszabadulása, az államosítás
és a további fejlődés*

Újpest felől a Nyugati Pályaudvar irányába előnyomuló felszabadító szovjet katonai egységek 1945. január 13-án érték el a gyárat. Az Elzett felszabadult. A háború okozta pusztítások következtében a közművek szolgáltatásai szüneteltek. A gyár önálló áramfejlesztő teleppel nem rendelkezett, így a villanyáram hiánya miatt a munka nem indulhatott meg.

Kallós Ernő, aki Gans segítségével még szeptemberben kiszabadult a Gestapó fogságából, s szeptembertől januárig Budán bujkált, mikor hírét vette gyára felszabadulásának, átszökött a frontvonalon, s megjelent az Elzettben. Beszál-lingozó munkásaival leltárt készítettett a gépekről, nyersanyagokról, félkész és késztermékekről. A félkész és készáru mennyiségét már ismertettük. A felszabadulás pillanatában a gyár az alábbi gépparkkal rendelkezett:

szegecselőgép	1 db
különféle présgép	78 db
vízszintes gyalugép	1 db
univ. szerszámmaró gép	1 db
esztergapad	17 db
marógép	14 db
gyorsfúró gép	27 db
síkcsiszoló gép	5 db
cilinder üregelőgép	1 db
elektromotor	185 db
kulcsmaró gép	7 db
csap automata	9 db
csavar-automata	2 db
gépi köszörű	2 db
köröllő	2 db
automata fűrészgép	2 db
légkompresszor	1 db
mágnesmentesítő gépcso.	1 garn.
közlőmű	5 db
kalorifer	27 db
satu	48 db
kovács üllő	2 db
csiszoló-dob	18 db

bondírozó-tartály	4 db
centrifuga	4 db
elektromos lágyítókemence	4 db
elektromos edzőkemence	7 db
olajvisszahűtő berendezés	1 db
centrifugál szivattyú	11 db
elektromos ponthegesztő	1 db
kulcsfűró automata	1 db
gyalugép	3 db
reszelőgép	3 db
körcsiszoló gép	1 db
köszörűgép	2 db
menetnyomó gép	3 db
körülvágó gép	3 db
kengyelhajlító automata	1 db
hevedertöltő készülék	2 db
szárítókályha	1 db
festékszóró berendezés	2 db
galvánfürdő	16 db
fémmosó és zsírozó berendezés	2 db
szalagköszörű és csiszoló	9 db
címnyomó gép	1 db
gőzkazán	8 db

A Vörös Hadsereg Központi Katonai Parancsnoksága még januárban felszólította a gyár vezetőségét, hogy adjon jelentést a gyár állapotáról. A Fővárosi Levéltár az Elzett igazgatósági iratok” csomóban ezt a jelentést megőrizte:

„Jelentés 1945. február 1-én a központi Parancsnokságnak, Budapest, Britania szálló. Az Elzett gyár polgári cikket készítő üzem, hadicikket csak olyan mértékben gyártott, ahogy a hatóságok erre kényszerítették. A vállalat részvényeit, melyek a Kallós család tulajdonában voltak, 1944. április 28-án, a zsidó ellenes rendelkezések értelmében a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál letétbe kellett helyezni. Kallós Ernőt 1944. március 21-én a Gestapó két fiával együtt letartóztatta, részben azért, mert zsidó, részben pedig szociál-demokrata párttagsága miatt. 1944. szeptember 26-án szabadult s a felszabadulásig bujkáltak. A Szálasi-kormány áttelepítési és üzembénítási parancsait Gans Antal műszaki igazgató elszabotálta. Így vált lehetővé, hogy az üzem és anyagkészlete tökéletesen és ép állapotban került a Vörös Hadsereg kezére. Csak az elektromos áram bekapcsolására van szükség, hogy a termelés megindulhasson. Korszerű szerszámkészítő berendezésünk van, szerszámacél kellő mennyiségben áll rendelkezésünkre, 800 munkás ellátására alkalmas gyári menzával rendelkezünk, teljes konyhafelszereléssel együtt.”

Ezt követően szovjet tisztak tartottak szemlét a gyárban s kilátásba helyezték, hogy az Elzettet katonai munkákra fogják igénybe venni.

1945 februárjában lebonyolította a gyár az első felszabadulás utáni üzletét. A svédok cylinder lakatokat vásároltak, s ellenértékként gyógyszereket adtak.

A Vörös Hadsereg részére végzett munkák márciusban vették kezdetüket. Március 18-án egy elfeledett nevű szovjet kapitány villanyszerelőt vitt magával a gyárba. A szerelő ünnepélyesen bekapcsolta a villanyt. Ezen a napon gyulladt ki először a fény, ekkor kezdték el zakatolásukat a gépek. A fény ünnepélyes keretek között tért vissza a műhelyekbe. A dolgozók a kultúrteremben gyűltek össze, a szovjet tiszt és Kallós Ernő beszédet intézett hozzájuk s beszédük közben kezdtek el izzani az égők wolfram szálai. A jelenet kissé színpadias volt, de

szimbolizálta, hogy újra megindulhat az élet, a termelőmunka. A fasizmus okozta pusztítás és pusztulás felett győzedelmeskedett az élet.

Az Elzett vákuumszivattyúkat készített teherautókhoz és tankokhoz. Koopeálva a Láng-gépgyárral, tankalkatrészeket is javított a Szovjet Hadsereg részére.

A legtöbb gondot az élelmiszer beszerzése okozta. Gyári teherautók járták az országot, s oldalukon a következő magyar és orosz nyelvű felirattal jelezték úticéljukat: „ez a szállítmány a Vörös Hadsereg részére dolgozó Elzett-gyár munkásainak élelme”. A beérkező élelmiszer elosztásával kapcsolatos a gyári demokratikus szervek létrejötte. Még a hivatalos rendelet megjelenése előtt létrejött a gyári munkásbizottság. Ennek elsődleges feladata az igazságos élelmiszerelosztás ellenőrzése volt. Ebből alakult meg később az Üzemi Bizottság. A fennmaradt munkásbizottsági jegyzőkönyvek arról tanúskodnak, hogy gyakran voltak éles és heves viták a tulajdonos és a munkásbizottság között. Ezek a viták hozzájárultak a gyári dolgozók munkásöntudatának a kialakulásához.

Élelmiszerbeszerzésre nemcsak pénzt fordított a gyár, hanem termékeket, főleg lakatokat — mert a falusi lakosság között ennek volt legnagyobb a kereslete — is cseréltek.

A fennmaradt élelmiszerszámlák hűen szemléltetik a kibontakozó inflációt. 1945. március 18-án két kocsí burgonyáért 15 000 pengőt fizetett az élelmiszerbeszerző. Március 28-án a munkásgyűlés előtt így panaszkodott Kallós:

„A háború előtt egy vagon vas 5000 pengőbe került. Most ennek az ára 50 000 pengő. Kénytelenek vagyunk magas árakon élelmiszert és nyersanyagot vásárolni. Ugyanakkor mi nem tudjuk ilyen mértékben emelni az árainkat, mert az embereknek nem kell olyan mértékben a lakat és a zár, mint a vas és az élelmiszer.”¹⁶

Az első élénk vita az igazgató és a munkások között ezen a gyűlésen robbant ki. A munkások többsége azt követelte, hogy bérük fejében a gyár bocsásson a rendelkezésükre a nagy raktárkészletből lakatokat, hogy azokkal cserélni tudjanak menni egyénileg is vidékre. Néhány öntudatos munkás és az igazgató ezt ellenezték, Petz János és Bánhalmi Miklós megengedhetetlennek tartották, hogy a munkások egyénileg járják a vidéket ennivaló után. Azt kívánták, hogy az igazgatóság nagyobb mennyiségű lakatért cseréljen élelmiszert, de azt gyáron belül az igazgató és a munkásbizottság ossza szét. Petz János elmondta, hogy a munkásbizottság az új Magyarország egyik demokratikus intézkedésének az eredményeképpen jött létre, s ő maga is meglepődéssel látja, hogy az öntudatra ébredő munkások és munkások egyenlő partnerként vitatkoznak a vezérigazgató úrral.¹⁷

A polgári gyártásra való felkészülés 1945 áprilisában vette kezdetét. Elsőnek a Caro lakat új modellje készült el. A szerszámműhely 50 új szerszámot készített, s a gyártáselőkészítés megállapította, hogy 30 000 db új Caro lakathoz való nyersanyag van raktáron. Májusban indult a 60 m/m-es Gogi lakat felszerszámozása, a sorozatgyártásra a Caro-val együtt augusztusban került sor. Időközben az Igazoló Bizottság is elvégezte munkáját. Az a néhány nyilaskeresztes párttag, aki 1944 őszén zavart akart kelteni, nem tért vissza a gyárba. Minden Elzett-gyári dolgozót igazoltak. Az Üzemi Bizottság júliusban állapodott meg Kallóssal, hogy a dolgozók milyen szociális juttatásokban részesüljenek. Az egyességet az alábbi pontokban rögzítették:

1. Minden dolgozót napi háromszori étkezés illet, amiért keresetének megfelelően napi 2,20, vagy 4,50, vagy 6 pengőt térít.
2. Minden dolgozó kap hetenként 2 kg lisztet, 25 dkg olajat, s a lehetőségekhez képest darát és lekvárt. A családtagok heti $\frac{1}{2}$ kg lisztjuttatásban részesülnek.

3. Minden dolgozónak jár fizetési szabadság. Mindenkit megillet egy vagy két, ill. három heti üdülési segély a bérének megfelelően. Minden dolgozó jogos házassági, szülési és halálozási segélyre.
4. A dolgozók bérét kollektív szerződés rögzíti. A megállapított béreket a vállalat január 1-ig visszamenőleg kifizeti.
5. A vállalat modern kultúrháza a dolgozók szórakozási lehetőségét biztosítja.

Az igazgató és az Üzemi Bizottság között olykor elkeseredett viták folytak. Ebben az osztályharc 1945-ös megnyilvánulását szemlélhetjük. 1945 nyár végén érdekes kiáltvány jelent meg a faliújságon. A címe ez volt: „Mit kíván az Üzemi Bizottság?”

Kívánságukat pontokba szedték:

1. Az Üzemi Bizottságok munkáját szabályozó rendeletet az Igazgatóság tartsa be!
2. Reggel feketekávé helyett táplálóbb rántottlevest adjanak.
3. Padlóztassák ki az óvodát, mert a gyermekek megfáznak.
4. Létesítsenek az ifjúságnak külön faliújságot!
5. Pontosán állapítsák meg, hogy élelmiszercsere céljára egy-egy dolgozó bére fejében mennyi lakatot kaphat!
6. A kiskertesek számára a gyár lakatért és zárért cseréljen élelmiszer-vetőmagot.
7. Az új árak kalkulációját mutassák be az Üzemi Bizottságnak!

A munkások kötelességei:

1. Szakszervezeti tagdíját tartozik mindenki pontosan fizetni!
2. Minden szakma tartozik havonta egyszer rendes értekezletet tartani. Külön a szerszámműhely, a gépműhely, az összeállító műhely.
3. Havonta egyszer gyári értekezletet kell tartani, melyen minden munkás tartozik megjelenni.
4. Minden munkás számára kötelező a fontos felvonulásokon való részvétel, melyet a Szakszervezet rendel el.
5. Az újjáépítés érdekében hetenként két és fél óra túlmunkát kell teljesíteni, mert ezt a Vas- és Fémmunkások elvállalták.¹⁸

1945 novemberében az Üzemi Bizottság elfogadtatta az igazgatósággal azt a javaslatát, ha a bérek 100%-kal emelkednek, akkor az étkezési jegyek árát csak 50%-kal lehet emelni. Ebben a hónapban cipő- és textilutalványokat is osztottak. Minden dolgozó kapott babot, kenő- és mosószappant. Kimondták, hogy az ellátatlan családtagok is kapnak hetente két kg babot. A gyár minden dolgozójának tűzifát is adtak. A családfenntartók 7 q-t, a többiek 5 q-t kaptak. 1945 augusztusában a gyár dolgozóinak a létszáma 700—800 főt tett ki.

1946 és 1948 áprilisa között a gyár jóvátételre is dolgozott. Az első szállítmány 1946-ban Jugoszláviába ment. 53 107 kg bútorzárát, bútorvasalást, lakatot és épületzárát adott át a vállalat a jóvátételi szállításokat lebonyolító „Ikart Iparművek Képviselője Állami érdekű RT.-nek”.

A Jugoszláviának jóvátételbe leszállított Elzett-árak összértéke 126 529 \$ volt.

A Szovjetunió részére 1946/47-ben gyártott jóvátételi termékeket a gyár. A szokvány Elzett-árakon felül nagy mennyiségben rugós alátétárcsák szállí-

tására került sor. Az utolsó ilyen jellegű szállítmány 1948 áprilisában hagyta el a gyárat.

1947. október 28-án összeült a részvényesek közgyűlése, hogy új igazgatóságot válasszon.

Erre meghívták az ÜB elnökét, Petz Jánost és helyettesét, Bánhalmi Miklóst is. 8 tagú igazgatóságot választottak. Igazgatósági tagok lettek: Kallós Ernő, Kallós Ernőné, Kallós Ödön, Heinrich József, Berki Mihály, Nagybaczony Nagy Béla, dr. Lőwy Róbert, Gans Antal.¹⁹

1946-ban már teljes kapacitással folyt a gyártás, gondoskodni kellett a gép és nyersanyag utánpótlásáról. A magyar ipar általános helyzetére is fényt vet, ha megnézzük, mik voltak azok a nyersanyagok és szerszámgépek, melyeket 1946—47-ben csak importból lehetett biztosítani.

22 300 db	fémcsigafűró (Svédországból)
2 db	DER 50 típ. esztergapad (Svájcból)
770 kg	foszforbronz huzal (Svájcból)
20 db	csiszolókorong (Svájcból)
1 db	fémfűrészelő gép (Svájcból)
1 db	reszelőgép (Svájcból)
	különféle golyóscsapágyak (Svédországból)
5 500 kg	hidegen hengerelt, mindkét oldalán Ni-ezett szalagacél (Csehszlovákiából)
2 660 kg	Alu bronz huzal (Svájcból)
700 kg	Ezüstacél (Svájcból)
220 kg	silicarbon-rúd (Svájcból)
2 db	8 SF 1 P jelű precíziós fűrőgép (Svájcból)
130 db	3 pofás fúrótokmány (Svájcból)
4 600 db	menetfűró, 600 db menetvágó (Svájcból)
31 db	üregelő tű (Svédországból)
310 kg	zongorahuzal (Svédországból)

A gyártás legfontosabb alapanyagainak, a hidegen hengerelt szalagacéloknak a szállítását Salgótarján elvállalta. Az új forint bevezetése után 1947-ben elkészült a gyár első forintmérlege.

A gyári vagyont így állapították meg:

ingatlanok értéke	851 666,— Ft
berendezés, felszerelés	2 551 591,— Ft
áru- és anyagkészlet	8 510 282,— Ft
adósok tartozása	7 683 361,— Ft
készpénz	38 043,— Ft
jóléti alap értékei	415 542,— Ft
összesen:	20 050 485,— Ft

A társulati részvények számát 6120 db-ról 12 240-re emelték. A részvények új névértékét 365,— Ft-ban állapították meg. Minden régi 100,— pengő névértékű részvény helyett 2 db egyenként 365,— Ft névértékű részvényt cseréltek. A 12 240 db részvényből 12 220 db a Kallós család birtokában volt. 20 db részvényt az igazgatósági tagokat tették jelképes részvényesekké.²⁰

1947-ben Gans Antal végkielégítéssel kilépett a gyárból. A Műszaki Egyetem technológiai tanszékére ment előadónak, később fontos műszaki vezető állásokba

irányította a népgazdaság érdeke. Egyetemi előadásai nyomán kezdett országos méreteket ölteni a szalaganyagból való gyártás, amit az Elzettben már 1926-tól kezdve folyamatosan bevezetett.

A gyár államosítása

Az Elzett-gyár államosítása 1948. március 26-án következett be. A gyár első munkásigazgatója Petz János lett, akinek nevével az Üzemi Bizottság tevékenységével kapcsolatosan már találkoztunk. Az ügyvezető igazgató helyét a vállalatvezető foglalta el. A műszaki igazgató munkakörét a főmérnök vette át, a kereskedelmi igazgatók helyére egy főkönyvelő lépett. A vállalatvezető az egész üzem felett ellenőrzést gyakorolt. A főkönyvelő a kereskedelmi és könyvelési részlegeket irányította, s felügyelete alá tartozott a készáruraktár. A főmérnök közvetlenül irányította az alábbi szerveket: gyártáselőkészítés, üzemvezetés, gyártásbiztosítás, minőségi ellenőrzés és anyagvizsgáló állomás, bérelszámolás, munkásügyek, szerkesztés, szerszám- és idomszerműhely, elő- és utókalkuláció. A gyártáselőkészítés alá tartoztak: az anyagbeszerzés, a szállítási osztály és az anyagraktárak.

1949-ben alakult meg a gyárral mindmáig szorosan együttműködő Ferunion Műszaki Külkereskedelmi Vállalat, melynek zár- és lakatosztályát az Elzett-gyár kereskedelmi részlegéből szervezték.

Az első munkásigazgató 1949. január 4-ig irányította a gyárat. Utóda Babai József lett, aki az ÜB-ben is együtt dolgozott Petz Jánossal. A nagy földrajzi távolság miatt átmenetileg elveszett a dél-amerikai piac. 1948-ban az Elzett-termékek fő vásárlói a nyugat-európai országok, a közel-keleti arab országok, a Szovjetunió és a népi demokráciát kibontakoztató országok voltak.

A gyártmányfejlesztés töretlen lendülettel folyt tovább az államosítás után is. 1949-ben kezdődött el az a nagyszabású, több évig tartó munka, melynek során megszülettek a különféle jobbos-balos bútorzárak. Ezek kifejlesztése és felszerszámozása egyenletes ütemben haladt az 1950-es évek során.

Az államosítás idején, illetve az azt követő esztendőben az Elzett 30 millió Ft teljesítésére képes vállalat volt. Figyelembe véve a legutóbbi tervév, 1970. év árbevételét, kalkulálva az időközben végbement árváltozásokat, azt mondhatjuk, hogy az államosítás óta a gyár mintegy hatszorosát termeli a 22—23 év előttinek. 1945-ben igen jelentős technológiai újítás bevezetésére került sor. A kézi szegezést a gépi szegezés váltotta fel. A „szegezés” gyáron belüli tájszó, műszakilag szegecselest kell alatta értenünk, a záruk és lakatok kötőelemeinek, a rögzítő szegecseknek a munkadarabba való behelyezését. Ma már a gépi szegezés is elavult. Helyébe a présponthegesztés lépett. A jelenkor fiatalja ma már csodálkozva és megghatódva szemléli azokat a kézi szegezõ kalapácsokat, melyekbe a sok millió ütéstõl belenyomódott, belevésõdött a munkásnõ ujja. Az Elzett házi múzeuma õrzött meg ilyen kalapácsot.

1955-re lett készen az ugrókengyeles cilinderes rézlakat, mely ma a világpiac egyik legkeresettebb lakata. Ekkor született meg a cilinderes pincezár és a 910-es jelû biztonsági bevésõ ajtózár, mely az angol piac igényeinek megfelelõen sárgaréz alkatrészekbõl készült.

Az 1956-os ellenforradalmi felkelés az Elzettben nem okozott zavarokat. Leverése után rehabilitációban részesültek az ok nélkül meghurcolt szociáldemokraták és azok a gyõri származású munkások, akikre a személyi kultusz éveiben ellenségesen tekintett néhány megtévedt vezetõ. Ez utóbbiak ellen az volt a kifogás, hogy azért jöttek a gyárral együtt Gyõrbõl Pestre, mert a László megbízható emberei voltak s így a régi világot képviselték.

1958. január elsején a felügyeleti szerv az Elzett-gyárhoz csatolta a Soproni Lakatosárugyárat. Itt az Elzett irányítása alatt 7 év alatt több mint megkét-szereződött a termelés. Sopronban egy nagy gyártmánycsaládot alakítottak ki, az épületzár- és épületvasalás-gyártást.

1959. január 1-én a Soproni Vasöntödét is az Elzethez csatolták. Az volt az elgondolás, hogy az Elzett temper kulcs szükségletét ez az öntöde lássa el. Azonban Sopronban készülnek az országos fontosságú vasúti biztosító és vasúti fék öntvények. A kulcsgyártásra nem maradt kapacitás, azok továbbra is Salgótarjánban készülnek. 1963-ban a Soproni Öntödét a megalakult Országos Öntödei Vállalathoz csatolták.

1958-ban kezdték el gyártani a 2068-as cikkszámú ugrókengyeles cilinderes rézlakatot, mely esztétikailag is igen tetszetős kivitelű, s külföldön nagyon keresik. Ekkor 30 mm-es méretben készült, 1962 óta az összes többi nagyságban is gyártják.

1960 óta gyárt az Elzett alumínium páncéllakatokat. A 60-as évek elején fejlesztették ki a cilinderes pincezárat, s ekkor készültek el az első darabjai a 2300/45 mm-es műanyag kulcsos, könnyű biztosító lakatoknak. Az Elzett volt a világon az első lakatgyár, mely műanyag, poliamid kulccsal gyártott lakatot. A műanyag kulcsok kitűnően beváltak, kopásállóságukat legjobban az bizonyítja, hogy az első kulcsok 11 év elteltével még ma is kitűnően nyitnak és zárnak.

1961-ben vette kezdetét a mágneses csappantyúk gyártása. Ezek az utóbbi években igen nagy népszerűsége tettek szert, s a műszaki élet igen széles körben alkalmazza azokat.

Jelentős technológiai újítást hozott az 1963-as év. Ekkor vezették be a lakozott anyagok sötétén sugárzó, infra izzóval való szárítását.

1963-ban az Elzett profilja export fővállalkozói tevékenységgel bővült. Ez azt jelenti, hogy az Elzett komplett zárgyártó berendezéseket szállít a Komplex Külkereskedelmi Vállalaton keresztül. Ma már több függetlenné vált, s a fejlődés útjára lépett ország gyárt zárat, lakatokat, Elzett-gyári berendezésekkel. Mondhatná valaki, mi szükség van arra, hogy egy gyár konkurrenciát teremtsen saját magának? Helytelen az ilyen szemlélet. Az Elzett tevékenysége az iparosodást szolgálja. Ezzel együtt jár az életszínvonal növekedése. A növekvő életszínvonal Afrikában, Ázsiában is növeli a felvevő piacot. Az Elzett-árak iránti érdeklődés a világpiacon nem csökken, hanem növekszik. A gyár igyekszik is kielégíteni ezeket az igényeket, s ennek sokszor a hazai piac látja kárát.

Európai országokba is szállított az Elzett gyári berendezéseket. Legutóbb 1970-ben a bulgáriai Várnában telepített zárgyárat az Elzett.²¹

1965. január 1-én az Elzett Vasárugyárat összevonták a Fémlemezipari Művekkel. Az újonnan létesített nagyvállalat neve: Elzett Fémlemezipari Művek, rövidítve FLIM. A nagyvállalat az Elzett soproni gyáregységét leválasztotta. Azt összevonták a soproni Tűgyárral. A soproni gyár közvetlenül a nagyvállalat alárendeltségébe került. A kooperációs kapcsolatok természetesen továbbra is fennmaradtak.

1967-ben fejlesztette ki a gyár a 658-as, autóbusz-kilincszárba beépíthető porvédősapkás, horgany fröccsöntött lamellás szerkezetű cilinderzárat. 1967 óta minden Ikarusz autóbuszba ezt a zárszerkezetet építik be. 1968-ban a gyár termelési területe jelentősen megnövekedett. A gyár birtokába vette a Váci úti frontot. A gyár főbejárata most már a Váci útra nyílik. Az egykori Bence utcát, ahol a Pestre költöző gyár bölcsője ringott, az Elzett lenyelte. Ilyen utca ma már nincs. Az utca teljes hosszában üzemi belterület lett.

1968-ra kialakultak a gyár zárt ciklusú termelőegységei. Hat egység jött létre.

- I. Könnyűlakat
- II. Bútorzár
- III. Épületzár és vasalás
- IV. Biztonsági lakat
- V. Cilindergyártó
- VI. Felületkikészítő

1968-ban kapcsolódott be az Elzett a Szovjet VAZ programba. A Zsiguli személygépkocsikhoz a zárgarnitúrát az Elzett készíti. 1970-ben 44 000 garnitúra Zsiguli járműzárát szállított le az Elzett. A termelés nagyságrendje perspektivikusan évi 300—400 ezer garnitúra. Más európai autógyárak is érdeklődtek Elzett-árúk iránt.²²

1968. július 1. igen jelentős dátum a gyár életében. Ekkor lépett életbe a 44 órás munkahét. Ennek gyakorlati végrehajtása úgy történik, hogy minden második szombat szabad szombat.²³

A cilinderes épületzárak kifejlesztése lehetővé tette eme zárszerkezetek 4 speciális alkalmazását. Az Elzett 4 rendszert fejlesztett ki:

1. *Egyforma zárlatos rendszer*

Itt egy kulcs minden zárat nyit. A közművek alkalmazzák. Pl. a villanyszerelő csak egy kulcsot visz magával, s azzal minden trafóházat kinyit. De semmilyen más kulcs azokat a záratokat nem nyitja.

2. *Főkulcsos rendszer.*

Szállodák, hajók stb. alkalmazzák. Minden ajtónak más-más zára van a folyosón. Egymás ajtaját kinyitni nem lehet. De a folyosó takarítónőjének van egy olyan kulcsa, mellyel minden szobába bemehet.

3. *Vezérkulcs rendszer.*

Több főkulcsrendszert egyesít. A szállodaigazgató vagy hajóskapitány rendelkezik egy olyan kulccsal, mellyel minden ajtózár kinyitható.

4. *Központi zárrendszer.*

A modern bérházaknál alkalmazzák. A lakók egymás ajtaját nem tudják kinyitni, de minden lakáskulcs kinyitja a kaput.

1970-ben az Elzett 237 milliós tervet teljesített. Ebből a közvetlen export 117 millió volt. A közvetett export nem állapítható meg pontosan, de az is tekintélyes. (Pl. Ikarusz busz, ipari berendezésekbe épített mágneses csappantyúk, egyéb zárok stb.)

A gyár munkáslétszáma 1970 végén 1409 fő volt. Az átlag évi bér 23 829 Ft/1 fő volt.

Az év folyamán belépett 965 fő, kilépett 709 fő.

Ez igen nagy munkásvándorlásra utal.

A vállalat alkalmazott létszáma 344 fő volt, tehát az Elzett teljes létszáma 1970 végén 1660 fő.

A gyár jelenleg különböző problémákkal küzd. Az egyikkel a tv, rádió és a sajtó állandóan foglalkozik. Az Elzett nem látja el kellően a belkereskedelmet cylinder lakatokkal és zárokkal, mert azokat exportálja. Azonban az Elzett exportját bűn lenne csökkenteni, mert a közgazdasági mutatók szerint az Elzett igen előnyösen szerez dollárt s általában valutát termékeivel.

Természetes lenne a terv állandó emelése, a gyár bővítése és fejlesztése. Azonban ennek útjában áll az állandósult munkaerőhiány. Ez ellen több próbálkozás történt. 1968-ban a könnyűlakat gyártmányok szerelését bér munkában kiadták a Ceglédberceli MGTSZ melléküzemének. A kísérletezésből eredménytelen kinlódás lett. 1970-ben a bútorzárgyártást részben a Hajdú-Bihar megyei Finommechanikai Vállalathoz telepítették. Az eredmény 10 milliós lemaradás a belkereskedelem rovására.²⁴

1970-ben felszámolták a ceglédberceli bér munkát, s a könnyűlakat-szerelést Szécsénybe vitték. Az ipari tapasztalat és az ipari fegyelem hiánya miatt, noha minden gépet, anyagot és szakirányítást megkaptak, tervüket csak 55—60%-ra teljesítették. Azonban Ceglédbercelhez képest ez olyan kimagaslóan jó eredmény, hogy a gyár vezetőit most még optimizmus tölti el, és bíznak a szécsényi próbálkozás sikerében. Ezek a megfigyelések is igazolják, hogy a vidéki ipar-telepítés nem problémamentes.

1970-ben az épületzár- és vasalásprofil teljes egészében Sopronba települt. Sopronban gyártási fennakadás nem volt, hiszen ott eddig is folyt épületzár-gyártás, most csupán teljesebbé vált a profil. A felszabadult helyet és kapacitást részben a Zsiguli-zárgyártás kapta meg.

Befejezésül egy egészen szokatlan és negatív példával is igazoljuk, hogy az Elzett valóban igen jó hírnevet vívott ki magának a világban. Gyakran kényszerül a gyár védjegybirtoklás ügyben pereket folytatni a világ legkülönbözőbb részeiben.

A közelmúltban Thaiföldön és Törökországban hoztak forgalomba záratok és lakatokat Elzett-jelzéssel.

Nagyon gyakran előfordul, hogy egy-két betű megváltoztatásával próbálnak visszaélni az Elzett márka jóhírével. Törökországban árusítottak már Elizett Ható lakatot. (Elzett Cató-val való visszaélés.) Találkoztunk már Elzett Rutó-val. (Elzett Rotó-val való manipulálás).²⁵

A hamisítások és védjegybitorlások özöne bár negatív példa, de mégis csak azt igazolja, hogy az Elzett fennállásának 52 éve alatt nevet és rangot vívott ki magának a világban.

A z ember és a gyár

A két világháború között a vasas szakmában a legjobban fizető munkahelyek hírében az alábbi gyárak állottak: Gamma, Optikai Művek, Danuvia, Elzett.

Kallósnak elve volt, hogy valamivel mindig többet fizessen, mint a többi gyár. Egyik magánlevelében írta: Megelégedett embereket akarok látni gyáraimban, akik jó kedvvel dolgoznak, s nem kíváncsoznak másúvé. — Módjában is állott valamivel többet fizetnie, mert az Elzett, mint versenytárs nélküli gyár — legalábbis a belső piacon — a maga szabta áron értékesítette termékeit.²⁶

A GYOSZ többször kifogásolta a megengedettnél magasabb béreket. Azzal érveltek, hogy ez izgatólag hathat a többi gyár munkásaira. A László Zoltán-féle műhely 1922-ben vált gyárrá. A 100-as alkalmazotti létszámot 1926-ban érték el. 1933-ban a fizikai munkások száma is elérte a 100 főt. Ettől kezdve egyenletes volt a növekedés, az 1000-as létszámot 1944-ben érték el.

Az öltözőszekrényt 1936-ban rendszeresítették az Elzettben. Gyáraink öltözőszekrényvel való ellátottsága még nincs feldolgozva. Azonban az tény, hogy 1936-ban még igen sok, az Elzettnél nagyobb üzemben, a munkások a műhelyekben falba vert szögére akasztották a kalapjukat.

Az étkeztetést 1940-ben vezették be. Köztudott, hogy igen sok gyárban erre csak a felszabadulás után került sor.

5. Kézi szegecseléstől elkoptatott kalapács, a munkásnő bevésődött ujjnyomaival, 1930.

1940-ben létesítették a munkásjóléti alapot. Ekkor épült az ebédlő, a kultúrház és a fürdő.

A vállalati sportegyesület 1939-ben alakult meg, s mivel igen sok volt a női dolgozó, elsőnek női kézilabdacsapatot szerveztek.

A vállalati nyugdíjalap 1941-ben létesült.

Korán megindult az Elzettben a törzsgárda kialakulása. A legrégebbiek a Győrből felköltözöttek voltak. Egy-egy családból többen is dolgoztak, illetve dolgoznak ma is a gyárban. Az 1943-as bérlistán 8 Csatárit, 6 Pásthyt — ezek apa, feleség, gyerek — és 4 Kálinger testvért találtam.

A szociális gondoskodás a felszabadulás után még erőteljesebb lett. Az 1948-as költségvetésben már ilyen kiadási tételeket találunk: üdültetés, gyermeknyaraltatás, testedzés, sport, könyvvásárlás, óvoda fenntartása, tanoncnevelés.

1949-ben fogászati rendelőt létesítettek az Elzettben.

A Budapestre való költözködés után hamarosan kialakult a gyári öntudat az Elzett munkásai között is. — Én Elzettes vagyok. — Ez a kis közösség mindig ezer szállal kapcsolódott Angyalföldhöz, a magyar munkásosztály egészéhez. Azonban azt is őszintén meg kell mondani, hogy a felszabadulás előtt az Elzettben szervezett munkásmozgalom nem volt. Az egyetlen Buch József (később Babai) tartott fenn kapcsolatot illegális kommunistákkal, de a gyáron belül szervező munkát nem folytatott, csak a felszabadulás után szervezte az MKP-t.

Volt a gyárban egy szociáldemokrata párttag is, a tulajdonos, Kallós. Természetesen ez csak érdekesség, s az ő felszabadulás előtti pártállása semmiképpen sem tartozhat a munkásmozgalom vonalába.

A felszabadulás után az Elzett kultúrházában működött a főváros első kommunista pártiskolája.²⁷

1945 tavaszán Babai József kezdte meg az MKP szervezését. Bánhalmi Miklós pedig az SzDP szervezésébe kezdett. 1945-ben már SZIT- és MADISZ-szervezete is volt a gyárnak.

1948-ban vette kezdetét az újító mozgalom. 1949. május 1-ig már 52 elfogadott újítása volt a gyárnak. Jelenleg a következő szociális létesítményekkel rendelkezik az Elzett:

Bölcsőde, mely 1952-ben létesült. 40 gyermek helyezhető el benne. Évi költségvetése 400 000 Ft.

2 orvosi rendelője van a gyárnak, ezenfelül van még fogászati és bőrgyógyászati szakrendelés.

Az étkeztetésnél 2,20 Ft a vállalati térítés.

Munka- és védőruha-ellátásra évi 350 000 Ft-ot fordít a gyár.

Üdültetés. Balatonvilágoson saját üdulője van a gyárnak, de igénybe veszik a szakszervezeti beutalókat is.

Sportkör. Ma nem a gyár, hanem a nagyvállalat szintjén és költségvetésével működik. Szakosztályai: férfi és női kézilabda, teke, asztali tenisz, sakk, labdarúgó, természetjáró szakosztály és fotószakkör.

Könyvtárfejlesztésre, folyóirat-ellátásra évente 35 000 Ft-ot fordít a vállalat.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSMUNKÁK

Felhasználtam a Fővárosi Levéltár rendezés alatt álló, még be nem számozott anyagát. Ezért hiányoznak a laputalások. Az alapítással, valamint a részvénytársaság létrejöttével kapcsolatos anyagot a Cégbíróság levéltárában találtam meg. A győri anyagot az Elzett postán kérte meg, azt is felhasználtam. Győri Cégbíróság-i adatok. A Győrrre vonatkozó termelési adatok már a Fővárosi Levéltárban vannak.

A Salgótarján és Bank kapcsolatokra az Országos Levéltár Z 36, Z 54, Z 62 és Z 159-es csomójában kaptam eligazítást. Felhasználtam a gyáron belüli irattári anyagot is, valamint a legfrissebb mérlegeket, melyek még nem kerültek be a Levéltárba. Átnéztem a BTM idevonatkozó irattárát is.

- ¹ Főv. Ltár, Elzett iratok, László—Kallós levelek.
- ² Győri Cégbíróság, cégbizonyítvány könyv II. köt. 231. lap, 1922.
- ³ BTM irattár K 71.34.
- ⁴ Lásd 1-es.
- ⁵ Lásd 3-as.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Főv. Ltár Elzett, keresk. levelezés.
- ⁸ Lásd 1-es.
- ⁹ Főv. Ltár Elzett igazgatósági iratok.
- ¹⁰ BTM irattár K 71.34.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Főv. Ltár Elzett igazg. ülések jegyzőkönyve.
- ¹³ O.L. Z 36—159 Elzett—Keresk. Bank iratok.
- ¹⁴ O.L. Z 36—32-ig 18 L. Elzett—Keresk. Bank iratok.
- ¹⁵ O.L. Z 36—54-ig 18 a. Keresk. Bank—Elzett iratok.
- ¹⁶ Főv. Ltár Elzett igazgatósági iratok.
- ¹⁷ Főv. Ltár Elzett Ü.B. iratok 1945.
- ¹⁸ Főv. Ltár Elzett igazgatósági iratok.
- ¹⁹ Főv. Ltár Kallós iratai.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Elzett mérlegbeszámoló, 1970.
- ²² Uo.
- ²³ Uo. 1969.
- ²⁴ Uo. 1970.
- ²⁵ Elzett gyári irattár. Védjegy perek, 1926—1970-ig.
- ²⁶ Főv. Ltár Kallós magánlevelezése.
- ²⁷ Kallós Ernő fiának, Kallós Ödön Keresk. kamarai elnöknek közlése.

DIE GESCHICHTE DER FABRIK ELZETT

Die Schlossfabrik ELZETT, die heute einer der bedeutendsten Eisen- und Metallwrenbetriebe Europas ist, wurde im Jahre 1919 gegründet. Sein Begründer war Zoltán László, ein ehemaliger Schlosserwerkmeister der Skoda-Werke. Die erste Anlage befand sich in Győr. Ernő Kallós, der Schwager des Gründers, hatte für die Investitionen einen Kredit aufgenommen. Bis zum Ende des ersten Weltkrieges wurden die Möbelschlösser noch nach Ungarn eingeführt. Nach dem Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie entstanden neue Landesgrenzen, wurden neue Zölle und Zollbeschränkungen eingeführt, in deren Folge das Möbelschloss eine Mangelware auf dem ungarischen Markt wurde. Da erweiterte die Fabrik ELZETT die Schlösserfabrikation auch mit der Verfertigung von Möbelschlössern.

Im Jahre 1922 wurde die Fabrikation jeder anderen Massenware eingestellt. Die Fabrik stellte sich ausschließlich auf die Verfertigung von Schlosswaren um. Schon im Jahre 1922 begann der Export. Er betrug anfangs zehn bis zwölf Prozent des Gesamtumsatzes, im Laufe der Jahre erreichte er dann 70% und behielt im folgenden diese Höhe. Zu Beginn des Außenhandelsverkehrs wurden in Budapest ein Zentralbüro und -lager eingerichtet.

In den Jahren 1925—1926 erweiterte man den Produktionsbereich und begann mit der Fabrikation von Vorhängeschlössern. Zu dieser Zeit trat Antal Gans, der spätere technische Leiter, in die Fabrik ein. Er führte ein neues, modernes technologisches Verfahren ein: in der ganzen Fabrik wurden die Platten durch Bandisenmaterial ersetzt. Das neue Verfahren erforderte zwar eine minutiöse Genauigkeit, verringerte aber die Fabrikationskosten und erhöhte damit die Konkurrenzfähigkeit. Die Zahl der Fabrikarbeiter erreichte im Jahre 1926 Hundert. Die Fabrik entwickelte sich schnell und wurde im Jahre 1929 zu einer Aktiengesellschaft. Die Aktien blieben im Familienbesitz, ihre Mehrheit gehörte Ernő Kallós. Im Jahre 1935 wurde auch die Produktionsabteilung nach Budapest verlegt. Seitdem ist ELZETT in seiner Gänze zu einem hauptstädtischen Betrieb geworden.

Nach der Übersiedlung wurde die Zahl der Fabrikate noch energischer erhöht. So begann man mit der Produktion von Sicherheitsschlössern und der Herstellung von Bauschlüssen und Baubeschlägen.

Im Jahre 1937 begann die Fabrikation der Zylinderschlösser. Auch heute noch bieten Zylinderschlösser die vollkommendste Sicherheit.

Bis zum Jahre 1937/38 hatte sich das Profil der Fabrik ELZETT ganz entfaltet. Eine nicht ganz zwanzigjährige Entwicklung genügte zur Entstehung von Ungarns einziger großer Schlossfabrik, die auch damals schon beachtenswertes Weltniveau erreichte, und alle traditionellen Zweige der Schlossfabrikation umfaßte.

Bis zur Mitte des zweiten Weltkrieges beschaffte ELZETT die Schlüssel aus Deutschland. Infolge des Krieges wurden die Lieferungen eingestellt und ELZETT organisierte in Kooperation mit der Maschinenfabrik von Salgótarján eine heimische Schlüsselfabrikation.

ELZETT wurde am 1. Januar 1945 befreit. Die Fabrik erlitt keine bedeutenden Kriegsschäden. Sie wurde im Jahre 1948 verstaatlicht. Nach der Verstaatlichung wurde das technische Außenhandelsunternehmen Ferunion gegründet, das sich mit dem Vertrieb der Fabriksprodukte ins Ausland beschäftigt.

Nach der Befreiung und der Verstaatlichung ging die Produktionsentwicklung mit noch größerer Kraft voran. Auch die Zylindervariation der früheren Bauschlüsse und Möbelschlösser wurden fabriziert, und zwar in rechts und links verwendbarem System. Vier Spezialverwendungen der Zylinderbauschlüsse wurden ausgearbeitet: das System des gleichförmigen Abschlusses, des Hauptschlüssels, des Generalhauptschlüssels und des zentralen Schlosssystems.

Das neueste Produkt der Fabrik ELZETT ist das Schloss für Kraftwagen. Die Schlossgarnituren für die sowjetischen Shiguli-Kraftwagen werden in der Fabrik ELZETT hergestellt. Die mehr als 1300 Mann beschäftigende Fabrik sorgt auch auf sozialem Gebiete weitgehend für ihre Werktätigen.

Die Produkte der Fabrik ELZETT sind auf der ganzen Welt bekannt und gesucht. Die Fabrik exportiert 70 Prozent ihrer Produkte in 65—70 Länder.

A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRATA
KÖZSÉGPOLITIKAI PROGRAM
ÉS KOMMUNISTA BÍRÁLATA

A nyugat-európai szociáldemokrata pártok a múlt század végén már több esetben foglalkoztak a város- és községpolitika kérdéseivel, az önkormányzat, a közigazgatás és az államhatalom helyi képviselőinek szerepével.

A magyar SZDP viszonylag későn kezdett el községpolitikai kérdésekkel foglalkozni, bár az alakuló kongresszus elvi nyilatkozata már követelte mindenfajta képviselői testületre az általános választójogot, mely lényeges elemét tartalmazza a községpolitikának is. Az 1903-as programban már szerepelnek községpolitikai követelések, mint az állami és helyi hatóságok egymástól való függetlenítése, a teljes önkormányzat megvalósítása.

Szerepelt abban a progresszív adózás követelése és a közvetett (fogyasztási) adók eltörlése is. Felvetette már a program a közszükségletet szolgáló üzemek közési kezelésének szükségességét, a községi lakásépítkezés létrehozását.

A kultúra és a szociális ellátás területén többek közt követelte az általános, kötelező és ingyenes oktatás bevezetését, a felekezeti iskolák megszüntetését, az egészségügy államosítását, ingyenes orvosi ellátást és gyógyításhoz szükséges eszközöket.

A közigazgatás demokratizálása érdekében követelte az összes testület és a hivatalnokok választását, a közigazgatási hatóságok bíraskodásának megszüntetését.¹

Az 1910. évi XVII. pártgyűlésen volt önálló napirendi pont a községpolitika kérdése. Ezen kérdések késői szerepeltetésében része volt a feudális kötöttségekkel terhelt vármegyei közigazgatásnak és önkormányzatnak, a városokban pedig még az országosnál is erősebben korlátozott cenzusos választójognak és a legvagyonosabb rétegek közvetlen képviselőjét jelentő virilizmusnak.

A pártgyűlés a községpolitikának elsősorban a falut érintő problémáival foglalkozott, látva, hogy a falun a legerősebb a jogfosztottság, az úri vármegye és a közigazgatás elnyomása. A pártgyűlés határozata megállapította, hogy az SZDP-nek feladata a községpolitika kidolgozása és azt is, hogy a községpolitikai alapelvek megvalósításának lehetősége csak a városokban van meg. A napirend előadója, Ágoston Péter kifejtette, hogy a községpolitika a pártprogram része és külön-külön a városokra és a falvakra differenciált programot kell kidolgozni. A magyarországi helyzet értékelése során megállapította, hogy tulajdonképpen

¹ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai III. k. Bp. 1955. 140—41. l.